

3 листів гетьмана І. Мазепи

Ім'я гетьмана України Івана Мазепи не потребує спеціальних рекомендацій. Однак його життя й діяльність дуже погано вивчені. Причина цього є загальновідомою. В російській історіографії (і дореволюційній, і радянській, і сучасній) Мазепа трактується з великодержавницьких шовіністичних позицій як «изменник», тому й мови не могло бути про спеціальне дослідження його особи, та ще й з інших позицій. Єдиний виняток може скласти монографія Ф. Уманця «Гетьман Мазепа» (СПб., 1897). Українська історіографія розвивалася в підколоніальних умовах і тому не могла (в материковій Україні) висувати концепції, котрі б суперечили накиненому зверху офіційному погляду на Мазепу. Честь української історіографії в цей період врятували такі автори, як Теодор Мацьків, Орест Субтельний, Дмитро Дорошенко та деякі інші¹, які, живучи за межами радянської України, могли вільно творити. Тільки з проголошенням незалежної Української держави стало можливим повноцінно вивчати і постать Мазепи, і його добу. Однак з особливою гостротою відчувається в нинішніх умовах і брак висококваліфікованих кадрів, і тяжкі матеріальні умови їхньої праці, врешті, і надзвичайно велика відсталість від сучасних потреб освоєної джерельної бази. Досить сказати, що й досі ніхто не зібрав і не систематизував навіть виданих раніше і розпорошених по різних та рідкісних публікаціях документів І. Мазепи. Що ж говорити про архівні матеріали? Один лише І. Л. Бутич, працюючи в київських архівосховищах, виявив і взяв на облік кілька сот універсалів Мазепи! А ще ж є й інші архівосховища, особливо у Росії (Москва, Петербург), Польщі (Варшава, Краків, Вроцлав), Туреччині (Стамбул), Швеції (Стокгольм) та ін. ...

Давно вже назріла потреба у виданні «Українського Дипломатарія XVI-XVIII ст.», куди увійшли б усі відомі документи, створені гетьманами, кошовими отаманами, полковниками, сотниками, взагалі старшиною. Без такого комплексного видання годі думати про повне і об'єктивне дослідження внутрішньої та зовнішньої політики Української держави – Гетьманщини та Запорозької Січі. Нині вже видано майже повне зібрання документації Богдана Хмельницького, Івана Сірка, планується видання випусків «Українського Дипломатарія», присвяченого гетьманам та кошовим отаманам Січі (до 1648 р.), документації гетьманів Івана Виговського та Юрія Хмельницького. Видання корпусу документів Івана Мазепи є складним завданням, і воно вимагає більших зусиль та часу, однак пора робити відповідні підготовчі заходи, початок котрим, власне, вже покладено (маємо

¹ Див. наприклад класичну монографію: Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687-1709. – Мюнхен, 1988.

на увазі солідні публікації універсалів та листів гетьмана Мазепи, здійснені насамперед київськими істориками І. Бутичем та В. Станіславським)².

Нам доводилося працювати не тільки в українських, але й зарубіжних, насамперед польських, архівосховищах, і хоча провадився пошук джерел до історії України ранішої доби, в поле зору потрапили й півсотні документів І. Мазепи. Одні з них (переважно універсали) походять з відомої колекції Марціана Гожковського, яку він зібрав на Чернігівщині та вивіз до Кракова у 1861 р.; з деяких приватних колекцій, що зберігаються в польських архівосховищах; інші (переважно листи) представляють собою багате колись дипломатичне листування гетьмана з високопоставленими членами уряду Речі Посполитої, її військовим командуванням, регіональними управліннями, окремими магнатами і шляхтичами. Це листування осіло в фамільних архівах, насамперед князів Замоїських (що зайвий раз доводить вагу цього магнатського роду у стосунках з І. Мазепою), меншою мірою – в фамільному архіві князів Радзивилів та ін. Всі документи, виявлені нами у польських архівосховищах, разом з деякими документами з Центрального державного історичного архіву України у Києві, були видрукувані на сторінках «Сіверянського літопису»³. Але якщо універсали були видрукувані повністю, то польськомовні листи Мазепи (писані польською з значною домішкою латини) з технічних причин були подані у вигляді регестів. Між тим, публікація у вигляді регестів не є повноцінною, і для майбутнього «Українського дипломатарія» необхідно готувати матеріали, видрукувані в оригінальному вигляді і повністю.

У зв'язку з цим вважаємо доцільним подати повні оригінальні тексти частини виявлених нами польськомовних листів Мазепи (всього 9). Вони друкуються на підставі правил, розроблених польськими археографами та архівістами ще у 1953 р. Ці листи були писані Мазепою (власне, тільки підписані ним, бо писалися під його диктовку писарем у 1703-1708 рр.). Вони адресувались високопоставленим особам Речі Посполитої, насамперед тоді, коли Мазепа під час Північної війни перебував з військами на західноукраїнських землях, а також на Поділлі.

Три листи Мазепи писані до холмського воєводи Томаша Дзялинського, котрий у 1703 р. був послом Речі Посполитої до Московської держави, чим і пояснюються його жваві контакти з гетьманом. Ці листи, як, власне, й інші, містять у собі традиційні для дипломатичної кореспонденції запевнення у приязні, виконанні певних послуг. Важливішими є дані про відомого прибалтійського діяча тієї доби І. Р. Паткуля, внаслідок дій якого українські козаки під Познанню були покинуті на поталу шведам. Інший важливий

² Універсали Івана Мазепи. – К.; Львів, 2002; Листи Івана Мазепи. – Т. 1 – К., 2002; 3 епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи. – К., 1996.

³ Мицик Ю. А. З документації гетьмана І. Мазепи // Сіверянський літопис. – 1997. – № 3. – С. 99-105; 1997. – № 4. – С. 143-150; 1998. – № 1. – С. 91-103; Мицик Ю., Гуляй А. Незнані універсали гетьмана Івана Мазепи // Сіверянський літопис. – 2003. – № 1. – С. 56-67.

сюжет цих листів стосується людей з ескорту Т. Дзялинського, котрих з наказу Мазепи було посаджено у Ніжині під «політичний арешт» (чи не Мазепа першим увів цей вираз до української мови?). У відповідь на вимогу дипломата Речі Посполитої про їх звільнення це було вчинено, однак лише після взяття арештованих на поруки подільським губернатором Скавронським та прибуття до Києва заради них ротмістра Білинського. У листі до новгородського старости Мазепа пише про свій оборонний універсал, виданий для захисту від можливих козацьких нападів чи постоїв маєтностей новгородського воєводи (такого роду універсали видавав ще у 1648 р. Б. Хмельницький для декого з феодалів Речі Посполитої, на підтримку яких розраховував), а також про відповідний лист, писаний до правобережного наказного гетьмана Самуся. У цьому ж листі є згадка і про миргородського полковника Данила Апостола. Важливими є також листи до князя Томаша Юзефа Замоїського, власника Замостя. Мазепа, діючи з військами на Західній Україні, вимагав від князя, щоб той випустив до Замостя український козацький гарнізон. Через деякий час, вже на початку 1706 р., з аналогічного приводу звертається до князя полтавський полковник Іван Левенець і посилається при цьому на вже другий наказ гетьмана Мазепи («нашого гетьмана») щодо поставлення українського гарнізону у Замості. До речі, ці два листи (Мазепи і Левенця) вміщені у збірнику № 560 з фонду «Архів Замоїських» Архіву головного Актів Давніх у Варшаві (далі – АГАД), у котрому є ще 11 листів, писаних приблизно в той же час до князя Замоїського. Автором трьох з них був О. Меншиков, ще трьох – князь Михайло Голіцин, а інші не мають вказівок на авторство. В усіх цих листах йдеться про Замостя на початку XVIII ст., в роки Північної війни, про взаємовідносини власника міста князя Замоїського та міської адміністрації з командуванням російських військ, про постачання військ провіантом, видачу дезертирів та ін.

До князя Замоїського було адресовано ще один лист І. Мазепи (№ 9). Тут йдеться про сподвижника Семена Палія полковника Іваненка, який продовжував справу керівника антипольського повстання 1702-1703 рр., діючи у Подністрів'ї. Мазепа відповідав одночасно і на два листи, писаних до нього з даного приводу російським дипломатом Дашковим та референдарем і польним гетьманом коронним Речі Посполитої Станіславом Матеушом Жевуським. Мазепа рішуче відмежовувався від дій Іваненка, водночас звертаючи увагу адресата на свавілля московських дезертирів. Гетьман висловлював свої побоювання, щоб у цьому краї, де ще «живе бунтівний дух Палія», після відходу військ Мазепи знову не вибухнуло повстання. Про цей же сюжет йдеться і в листі до брацлавського воєводи (№ 8). Інші листи Мазепи (№№ 5, 6) видаються менш важливими, але й тут варто звернути увагу на деякі їх згадки, наприклад, про лист миргородського полковника Данила Апостола (у листі Мазепи до С. Потоцького).

Після публікації текстів згаданих восьми листів І. Мазепи ми вміщуємо додатки, у котрих наводимо частину текстів (повністю, в уривках, в регес-

тах) джерел, які містять у собі згадки про І. Мазепу. Насамперед, слід відзначити численні рукописні та друковані «новини» (відомості, авізи, тощо), свого роду газети, котрі циркулювали по всій Речі Посполитій і далеко за її межами і котрі дають змогу висвітлити хід головних подій військово-політичного характеру. Звичайно, ці сотні документів неможливо навести на сторінках даної статті, але принаймні деякі з них, хоча б у вигляді регестів, варто подати (додатки №№ 1, 8-22). Вони стосуються не тільки малозначних чи незначних подій походу Мазепи на західноукраїнські землі, його перебування у ряді міст, дипломатичних контактів, але й повстання 1702-1704 рр., дій С. Палія, полковників Шпака, Часника та ін., походу правобережних козаків на чолі з Палієм у 1690 р. на Казикирмен (нині – Каховка).

Окремо слід вказати на характеристику Мазепи, дану визначним військовим і політичним діячем Речі Посполитої початку XVIII ст. Адамом Миколаєм Сенявським (белзький воведа, гетьман польний коронний у 1702-1706 рр., краківський каштелян): «Це гідна людина, учасник великих справ, політик, що дуже вирізняється з усіх» (додаток № 12).

Тут же вміщені уривки з донесень резидента Речі Посполитої у Москві Єжі Домініка Довмонта до короля Речі Посполитої Яна III Собеського (додатки №№ 2-6). Нам вдалося виявити 12 донесень Довмонта, причому два з них зберігаються у відділі рукописів (далі – ВР) Бібліотеки Чарторийських у Кракові і не мають особливо важливої інформації щодо України. Інші десять донесень було виявлено в архіві польського історика та археографа першої половини XIX ст. Амброжія Грабовського. Це були копії донесень, зняті самим Грабовським та його дочкою Юлією. Найважливіше з цих донесень, у котрому розповідається про перебування Мазепи у Москві ще при гетьмані Самойловичу, вже було нами видруковане у перекладі українською⁴. В тих уривках, що тут наводяться, головний сюжет – це повстання П. Іваненка (Петрика), котрого Довмонт чи копіїст невірно назвали Кочубеєм, про взяття повстанцями земель Поорілля та Посамар'я, підготовка Мазепою військ до походу проти Петрика, тощо. Дуже цінною є згадка Довмонта про хитрощі Мазепи у виставленні «датум» своїх листів з невірною вказівкою на дату і місце їх написання. Прагнути створити у Варшаві враження повної готовності до походу проти Петрика, якої в дійсності не існувало, Мазепа вказав на Посамар'я як на місце написання листа, між тим як він був ще на Стародубщині у Нових Млинах. Ця звістка дуже важлива для джерелознавчого аналізу листів Мазепи, і не тільки його, бо дає розуміння походження явно невірних «датум» деяких документів. Тут же

⁴ На сторінках «Кур'єру Кривбасу» було видруковано кілька документів про Мазепу, наприклад, про його полонення козаками І. Сірка у 1674 р. (Мицик Ю. На берегах Інгулу й Інгульця // Кур'єр Кривбасу. – 1994. – № 17. – С. 3-6); його свідчення про заселення козаками нижніх течій рік Дністра й Південного Бугу (Мицик Ю. Мазепа про заселення Південної України // Кур'єр Кривбасу. – 1994. – № 14. – С. 24) та ін. (Мицик Ю. Історія свідчить // Кур'єр Кривбасу. – 1995. – № 43-44. – С. 30-36).

йдеться і про трагічну долю племінника І. Самойловича, гадяцького полковника Михайла Василевича та його дружини, засланих до Тобольська.

З аналогічного джерела походить і «пост скрипtum», в якому розповідається про повстання під проводом Кіндрата Булавина. Останнього у документі названо «Булавенком», але водночас йому приписується значне московське походження. Взагалі ці звістки базуються на плутаних і не завжди достовірних чутках (так, говориться про опанування Булавіним Полтави, чого насправді не було), але тут є і правдива інформація про військові приготування Мазепи, який виступав у похід проти булавінців.

Серед наведених у додатках джерел особливу цінність має «Діаріуш військових дій з 1693 до 1695 р.», що знову ж таки з фамільного архіву князів Замоївських. У 1804 р. з бібліотеки Станіслава Замоївського цей щоденник потрапив до Бібліотеки Чарторийських у Кракові, де й нині зберігається у ВР під № 1949. Якась високопоставлена особа, можливо, князь Томаш Юзеф Замоївський, нотував сам (чи з його волі – писар) всі фінансові витрати на військові потреби, в т. ч. й на козаків на службі Речі Посполитої, а також про прибуття тих чи інших козацьких чільних діячів, про вихідців з турецької неволі, дипломатичні контакти і т. д. Тут подекуди згадується й Мазепа, хоча переважно мова йде про правобережне козацтво, насамперед його вождів – С. Палія, Самуся, Абазина, Іскру, Шпака, Часника, Рубана, Максима та ін. – сучасників, союзників та політичних опонентів Мазепи. Тут між іншим згадується і про брата Самуся, про сина Іскри, дружину «Добазина» (чи не Абазина) та ін. Така цінна пам'ятка звичайно заслуговує на повне спеціальне видання, тим більше, що вона є досить значного обсягу. Тим не менш, наведемо нижче хоча б деякі звістки даної пам'ятки. Особливе місце належить тут анонімній новині з Крилова, яка цікаво описує виступ у похід війська гетьмана Мазепи разом з московськими силами сумнозвісного воєводи Неплюєва. Тут знаходимо унікальні подробиці, які стосуються біографії та діяльності гетьмана, насамперед його церковної політики. Як відомо, Мазепа гостро виступав проти унії, тут же бачимо, що до римо-католицької Церкви його ставлення було толерантним, і він навіть був хрещеним батьком сина шляхтича Радзиминського, який був католиком; роздавав із своїми полковниками гроші ченцям – бернардинам у Сокалі.

Завершуються матеріали додатків уривком з літописця, писаного кимось з наближених до князів Радзивилів осіб. Спочатку виклад йде дуже стислий (1648-1703 рр.), а потім досить детально розповідається про події часів Північної війни, особливо у Білорусі. Важливо те, що і літописці віддавали належне Мазепі, й у даному випадку характеристика гетьмана є швидше позитивною.

Сподіваємося, що публікація деяких листів Мазепи, а також документів, у котрих йдеться про цю визначну постать в українській історії, стане у пригоді дослідникам, прискорить пошукові роботи у архівах.

№ 1

**Лист гетьмана І. Мазепи до холмського воєводи
Томаша Дзялинського**

1704, грудня 29 (19), Батурич.

«List od j. mci pana Mazepy, hetmana zaporowskiego, do j. mci pana wojewody chełmskiego.

List w. m., m. m. pana, lubo bez żadnych nowin, grata jednak mente i rato fixoq przyjąłem affectu, który jakom raz multis tittulis et nominibus in primo godnej w. m., m. m. pana, osoby, ampłexu fido w. m. pana animo et pectori inserui et consecravi, trymam o tym firmater, że te affektu i zawartej z w. m., m. m. panem, spolnej confidentiej semel, non cecidit in sterisem petram, lecz in fructiferam stałego w. m., m. m. pana, animuszu terram, ponieważ w. m., m. m. pan, eam po sobie declarujesz mi facilitatem, że z kraju Podolskiego nie ma w. m., m. m. pan, wyjechać, ze mną nie pożegnawszy się literalna waleta cum obligatione et sponsione życzliwej correspondencyi ode dworu, za którą obietnicą uniżenie w. m., m. m. panu, dziękuję i melior ztąd nieodmiennej signa demonstrativa. O powrocie z Moskwy ludziej w. m. pana jużem ja przez list mój, niedawno o tym do w. m. pana adresowany, oznajmił w. m., m. m. panu, a i teraz repetenda repeto, że te ludzie w. m., m. m. pana, dotąd w Niżynie pod politycznym aresztem subsistunt do przyjazdu j. mci, pana Bielińskiego, rotmistrza w. m. pana. To w. m., m. m. pany, doniowszy, cum ea animi submissione zapisuję się, żem jest w. m., m. m. pana, uprzejmie życzliwym bratem etc.

Datt z Baturyna d. 19 decembris 1704 anno».

Національна бібліотека у Варшаві. – ВР, Ф. «Бібліотека ординації Замо-йських», № 864, с. 10. Копія початку XVIII ст.

№ 2

Лист гетьмана І. Мазепи до холмського воєводи Дзялинського

1705, січня 18 (8), Ямпіль.

«List j. m. pana Mazepy, hetmana Wojsk Zaporozkich, do j. w. j. mci pana Działyńskiego, wojewody chełmiń(skiego).

Jaśnie wielmożny mci panie wojewoda chełmiński!

Mnie wielce mści panie i bracie!

Parierując raz ad nutus w. m., m. m. pana, consecrowaną moją powolnością, rozkazałem przytrzymać w Niżynie ludzi w. m., m. m. pana, rejterujących się z Moskwy pod politycznym aresztem dotąd, póki tu przybywszy, j. m. pan Skowroński, gubernator poloński, nie wziął ich na swoje ręce, expostulując to nomine samego w. m., m. m. pana, od którego miał sobie te opus in commissis, jako mi fidamente fassus. Ci tedy ludzie w. m., m. m. pana, recta tendendo przy j. m. panu Skowrońskim, na Kijów, spotkali się, tam z j. m. panem Bielińskim, rotmistrem i przy j. mci pojechali w swoje drogę, zostawiwszy we mnie nie zgasła do usług w. m., m. m. pana, ochotę, z która omni tempore et loco mandatis et desideriiis w. m., m. m. pana, confirmować się będą miał pro maxima honoru mego. A lubo w. m., m. m. pan, alienowales się a proxima contiquitate et

vicinitate mea, jednak nieomylną we mnie wzbudza speranse życziwy stałego w. m., m. m. pana, animuszu cander, że ta distantia non tollet amicum, owszem spólną confidentią raz stricto przyjaźni spojona glutine, agere in distans nie zaniecha compellando mie poufałą zwłaszcza in publicis occurentis correspondentią, o która wielce upraszam, obligując się pari methodo wszędzie vestigai w. m., m. m. pana, sequi i. mc. pan Patkul nie tylko pod Poznaniem cum discrimine honoru jego carskiego przeswietnego wieliczenstwa, pana m. młwego, postąpił, lecz już odstąpiwszy od Poznania, ludzi moich disarmowanych właśnie, ponieważ bez koni, poodbierawszy one, per violentiam, odpuścił bez konwoja i hoc actu in fatalem nieprzyjacielowi oddał onych cladem. Czego amplicis loqua ci nie powierzam calamo, to tylko loquor i z tym się immutabili voto zapisuję, żem jest w. m., m. m. panu, uprzejmie życziwym bratem i sługą unizonym.

Datt z Jampola die 8 january anno 1705».

Національна бібліотека у Варшаві. – ВР, Ф. «Бібліотека ординації Замо-йських», № 864, с. 21. Копія поч. XVIII ст.

№ 3

Лист гетьмана І. Мазепи до холмського воєводи Дзялинського 1705, березня 10 (лютого 27), Ямпіль.

«List tegoż do tegoż.

Nie mniej i ja stađ lator et glorior, że w. m., m. m. pan, semel pro semper in concusso statecznej swej przyjaźni robore, stały in candido pectore ugruntowawszy affect, zawsze mi ony per signa demonstratia poufałej swej correspondentiej reprezentujesz, za co jako unizenie w. m., m. m. panu, dziękuję, tak o kontynuacyą onego wielce upraszam. List w. m., m. m. pana, do mnie adressowany, nie wiem quo fatu tak nieprędko rąk moich doszedł, w którym wyczytawszy requizycya w. m., m. m. pana, o kupcach i ludziach jego w jurisdictioniej mojej ad desideria samego w. m., m. m. pana, przytrzymanych; takową czynię replikę, iż ci w. m., m. m. pana, ludzie już dawno, jeszcze pod czas swiąt naszych ruskich, są ode mnie do j. m. pana Bielińskiego, rotmistrza jeo kr. mści expediovani, o których tak rozumiem, żeś w. m., m. m. pan, musiał mieć do tych czas relatyą. Listy do j. m. ksdza Białozora na Moskwie należące in instanti ordinowałem przez pocztę, parierując w tym votis et nutibus w. m., m. m. pana, którym i in posterum wszelkie moje consecrando studia. Z tym sie in puro affectu manifestuję, żem jest w. m., m. m. pana, uprzejmie życziwym bratem i sługą.

Datt z Jampola die 27 v. s. febr. 1705 anno.

P. S. U nas tu żadnych nie masz wiadomości godnych ad referendum w. m., m. m. panu, to tylko in praesens stat et constat, że na przyszłą kampanią wszelkie augentur praparanienta i już są in promptu».

Національна бібліотека у Варшаві. – ВР, Ф. «Бібліотека ординації Замо-йських», № 864, с. 22-23. Копія поч. XVIII ст.

№ 4

Лист гетьмана І. Мазепи до новгородського старости

1705, серпня 14 (4),
табір за Залозцями.

«Wielmożny mści panie starosto nowogrodski,
mnie wielce mści panie i bracie!

Już to dwokrotnie w terazniejszym Marsie literalem candidi w. m. m. pana animi odbieram tesseram, za który honor wiece w. m., m. m. panu, dziękuję, a jako na pierwszą requisitią w. m., m. m. pana, rozkazałem wydać uniwersał, praemuniendo one omni securitata, tak i teraz studia moje desideriiis w. m., m. m. pana, applicando, posyłam do rąk jego list mój, do Samusia pisany, w którym mu pilnie to iniugitur et demandatur, aby dobr w. m., m. m. pana, w Ukrainie będących, żadnemi nie infestował exactiami i podstarości w. m., m. m. pana, tamejszy, aby był securus. Takowe tedy moje chęci i w dalszy czas ad nutus w. m., m. m. pana, manifestując, piszę się.

W. m., m. m. pana, życzliwy brat i sługa Jan Mazepa, hetman i kawaler z Wojskiem J. preswiet. m. w. carskim Zaporoskim.

W obozie za Załozcami
augusti 4 anno 1705».

АГАД. – Ф. «Архів Замойських», № 2872, с. 67. Оригінал, особисто підписаний І. Мазепою, ці слова тут і далі підкреслені нами в тексті.

№ 5

**Лист гетьмана І. Мазепи до великого коронного
стражника Стефана Потоцького**

1705, вересня 25 (15),
табір українських військ під Городлом.

«Jaśnie wielmożny mści panie starażniku wielki koronny, mój wielce mści panie i bracie!

Nie może się to nazwać discommodum, co mi jest z honorem. Więc kiedy w. m., m. m. pan, często candida sua compellat litera i consequitur ona, ni w czym mie sobie nie zasłużonego, na terezniejszej companiej, by namniej mie w. m., m. m. pana, tym nie dyskommoduje, owszem beat hac sorte, że in posterum będę miał ten z łaski w. m., m. m. pana, honor, gdy mie juramentis w. m., m. m. pana, confidentia, w kawalerskim sercu stabilita prosequetur, do której in omni possu concorro i in hoc favorabili cursu zakładam sobie scorum w poufałej w. m., m. m. pana, przyjaźni, której mie insinno i jestem w. m., m. m. p., uprzejmie życzliwy przyjaciel i sługa uniżony Jan Mazepa, hetman jego carskiego preswietł. w. Wojska Zaporow. m. p.

P. S. Ex contentis listu p. pułkownika mirhorodzkiego od w. m., m. m. pana, adressowano, wyrozumiałem, że w. m., m. m. pan, potrzebuję konia więżatego,

nie posyłam go pod nogi w. m., m. m. pana, załecac go jednak w. m. audeo, życząc teo, aby się sam załecił, o wdzięczną jednak (...)»⁵ scepte prozsk.

Z obozu pod Horodłem septembis 15 v. s. »

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР, № 2713. Оригінал, особисто підписаний І. Мазепою.

№ 6

**Лист гетьмана І. Мазепи до надворного
коронного підскарбія Речі Посполитої Атаназія Мончинського**

1705 (?), жовтня 25 (14),

табір українських військ під Замостям.

«Jaśnie wielmożny mści panie podskarbi nadworny koronny,
mój wielce mści panie i bracie!

Sprawuje to in henico w. m., m. m. pana, pectore dawniej ku mnie affekt, że nie tylko mie raczysz confidenti calamo compellare, lecz i expublicis occurentys gazetami annenire, za co ea quae par est magno w. m., m. m. pana, homini veratione godną jego osobę amplector, z tym obligiem, że iezdem (?) ad aras.

W. m., m. m. pana uprzejmie życziwym bratem i śluga unizonym Jan Mazepa, hetman i kaw(a)ler jeo car. prztneo welicztwa Wojska Zaporowskiego m. p.

P. S. Żal wprawde serdeczny, ałe nie bołesny, bardziej się dziwuje, anieżeli żałuje, że tak liczne milliony i bogate gazophilatia arcybiskupie dispozyciej cesserunt białogłowskiej.

Z obozu pod Zamościem octobris 14 v. s. anno 1708».

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР, № 2566, с. 17-20. Оригінал, особисто підписаний Мазепою і завірений військовою печаткою. Адреса:

«Jaśnie wielmożnemu jego mści panu Athanazemu Maczyńskiemu, podskarbiemu nadwornemu koronnemu, memu wielce mści panu i bratu».

№ 7

Лист гетьмана І. Мазепи до князя Замойського

1705, листопад 4 (жовтня 24),

табір українських військ під Замостям (?).

«Jaśnie wielmożny mści panie ordynacie Zamojski, mnie wielce mści panie i bracie!

Za powrotem j. m. pana Narwaskiego, stolnika wyszgorodzkiego, odebrałem ode dworu jego car. we(licze)ztwa i jego kr. mści takowy ordinans, abym geminando in uno eodemque negatio intensa desideria, pisał do w. m., m. m. pana, urgendo et stimulando generosum jego pectus et animum do tego, żebyś w. m., m. m. pan, nie chciał więcej in adversum et contra torrentemni i raczył quarnizon jeo car. wcztna do Zamościa wpuścić dla utrzymania nieprzyjacielskich zamysłów i impetów i dla utwierdzenia in unam

⁵ Невеликий фрагмент тексту відсутній через механічне ушкодження рукопису.

indissolubilem campagem, spojonych alternoglutine spolnych obojgu najasniejszych monarchów interessów. W czym gdy exequer mandata converto w. m., m. m. pana, juz to geminata litera tą expostulacją, abyś w. m., m. m. pan, ad implendo mensuram, intaminata sua ku jeo kr. mści fidei raczył conformi nisu parierować, obojgu najasniejszych skolligowanych in unione animorum et armorum monarchów, jeo car. wcztwa i jeo kr. mści nutibus et desiderys i nie zbraniał fortecę Zamojską praesidiario jeo car. wcztwa milite praemunire, mając to pro rato et fixo, że omni w dobrach swoich, intratach i prowentach gaudebit w. m., m. m. pana, immunitate intracta et inmolata (?) jurisdictione, w czym w. m., m. m. pana, bona fide assekuruje i stipolota to potwierdzą mana, a nadto hoc actu glorioso, bardziej niż magnetica virtute powabi w. m., m. m. pan, ku sobie obojgu najasniejszych monarchów, wielkie respecta łaski i fawory, które plenis cataractis in emeritam w. m., m. m. pana, że refundentur personam upewniam w. m., m. m. pana, nieomylną speransa jakoż non vana spelactor, że w. m., m. m. pan, mógł się dotąd in hoc gloriosum opus resolwować, ponieważ te są wierneo poddaneo i życziweo sługi illibati candoris indicia, aby abiectis omnibus scrupulis, promptly pełnił to animo, cokołwiek principum mandata in commodum boni publici proponunt. Chciej przeto w. m., m. m. pan, tak długiej mojej experitativy, cruciatum et paenalitatem non dissono menti obojgu najasniejszych monarchów, concensu senare i to actu exequi, dokąd principum collimano desideria, jeśli chce w. m., m. m. pan, immunis et securus w swych dobrach zostawać i respecta monarsze sobie accumulare, czego jako puro affectu w. m., m. m. pan, życze tak efektu tej requizicyej anhelatissime czekając, z tym się manifestuję, że ad funera jestem.

W. m., m. m. pana, uprzejmie życziwym bratem i sługą powolnym Jan Mazepa, hetman i kawaler jeo carskieo przeswietł. wieliztwa Wojsk Zaporowsk.

Z obozu 24 octobris v. s. Anno 1705».

АГАД. – Ф. «Архів Замойських», № 560, документ № 12. Оригінал, особисто підписаний І. Мазепою.

№ 8

Лист гетьмана І. Мазепи до брацлавського воєводи

1708, березня 24 (13), Фастів.

«Jaśnie wielmożny panie wojewodo braclawski, mnie wielce mści panie i bracie!

Już in procinetu praefixi itineris commissarzów moich, których ordinowalem do Braclawa pro sapiendis litibus różnych praetensiej od instantiam jaśnie wielmożnego j. m. pana wdy bełzkiego, hetmana w(ielkiego) k(oronnego), m. m. p(an)a, doszedł mie list od w. m., m. m. p(an)a, cum guerimonys na różne exorbitancie i licencie ludzi swewolnych, które mi dobra jeo premuntur et opprimuntur, chcąc tedy requizicie w. m., m. m. p(an)a, ad implere i sprawiedliwość świętej solitum rigorem subministrare, zleciłem tymże moim commisarzem i w interessach w. m., m. m. pana, in ita manu et animo z j. m. panem nothariustem agenda agere i cokołwiek jest od dobr w. m.,

m. m. p(an)a, podniestrskich licentioso wyuzdanych exorbitantero ausu anulsum restituere ut redeat ad Dominum, quod fuit aute suum. Nie umkne i w dalszy czas szczyrej mej od rozkazüw w. m., m. m. p(an)a, aplikacyi, która nutibus w. m., m. m. pana, gdy consecro oraz ambio tym honorem nazawsze gloriari, żem jest w. m., m. m. pana, uprzejmie życzliwym bratem i slugą unizonym Jan Mazepa, hetman i kancler⁶ jo car. wielicz. W. Zapor.

W Chwastowie marty 13/24 Anno 1708».

АГАД. – Ф. «Архів Замойських», № 3036, с. 289. Оригінал, особисто підписаний І. Мазепою.

№ 9

Лист гетьмана І. Мазепи до князя Замойського (?)

1708, вересня 8 (серпня 28),

табір українських військ під Биковою.

«Monsieur!

Listy dwa: jeden od j. m. p. referendarza hetm(ana) pol(nego) kor(onnego), a drugi od j. m. pana Daszkowa, posła od car. wieltwa przy Rplłt zostającego, przez posłańca w. m., m. m. p., zwinną observacją odebrałem. Którże w sobie sonant quin mówiac, że Iwanenko, exorbizując siła w dobrach podniestrskich j. m. m. p. wdy braclawskiego, ludzi z dragoniej (...) ⁷, inszych do siebie zabrał, a innych wypędził. W. m. tedy na te listy przez umyślnego swego kuryera tak j. m. m. p. referendarzowi hetm. pol. kor., jako i j. m. panu Daszkowu uczynić respons, a teraz w. m., m. m. p., to adjuncto, że lubo pomieniony Iwanenko bez woli i ordynansu mego to uczynił, iż niektórych z dragoniej j. m. p. wdy braclawskiego pobrał, a drugich rozpędził, jednak trudno co z tym czynić, kiedy to ludzie moskiewscy byli, a nie chcąc w swich regimentach na służbie jeo car. pr. wwa zostawać, pouciekali z obozu jego wcztwa i do nienależnej sobie aplikowali się usługi, którzy teraz pod aresztem ks. j. mci Galiczyna, wojewody kijowskiego, zostają. O exorbitantiach zaś tego Iwanenka w pretensjach jakich niesłusznie w dobrach j. m. m. pana wdy braclawskiego usmyrat (?), pisze mój list do niego, którzy co w sobie concludat, posylam w. m., m. m. p., kopia, tylko już i sam nie wiem, co dalej mam z tym niecnotliwym synem czynić, u którego fidea pietaze nulla a jednakoż w. m. m. m. p. i solito meo candore radzę w tych dobrach bezpiecznie dalej nie wisiadać, gdyż w tym kraju do tych jeszcze czas buntownicy duch Paliewski spirat i obawiam się, żeby za oddaleniem się moim od tego kraju rebellia ułamna znowu tam nie wzięła się, ile pod czas terazniejszych rewolucy. To w. m., m. m. p., donioslszy, znam sie bydż w. m. m. panu uprzejmie życzliwym bratem i rad służyć

Jan Mazepa, hetm. i kawaler.

Z obozu pod Bukowa d. 28 aug. 1708».

АГАД. – Ф. «Архів Замойських», № 3036, с. 290-292. Тогочасна копія.

⁶ Описка. Має бути: «kawaier».

⁷ Одне слово написано не розбірливо.

ДОДАТКИ

№1

Уривок з анонімної друкованої реляції

1690, вересня 13,

з табору військ Речі Посполитої в Буковині

«...O chanie fertur, że umarł. Ordy siła się już z Węgier powraca na Budziaki... Kozacy zadnieprscy, którzy chodzili z Pałeem zamków kazigiermeńskich dobywać, nalazszy tam od turków i tatarów resistentia i na szesć set ludzi straciwszy, nic nie okazali, wozów z gorzalkami, prowiantów i koni natracili, że się ich więcej piechotą wróciło, a to dla tego, że sarańca trawy powyjadała i gołę pola zostawiła.

Od Kijowa z Zadnieprza na tę stronę przez granicę nasze przyszło dwa tysiąca kozaków z pięcia działek i (we) włościach, do Rzeczypospolitej należytych, biorą gwałtem dziesięćcine pasieczna. Co wielki ich zadatek ad hostilitatem».

Держархів у Кракові. – Ф. «Архів Седлішовський Залуських», № 39.

№ 2

Уривок з донесення польського резидента у Москві

Єжі Домініка Довмонта до короля Речі Посполитої Яна III

1692, серпня 24, Москва.

«...volat fama et pro certe narratur, że ów Koczubej, pisarz kozacki generalny, co od Mazepy, hetmana, do Krymu uszedł i dany mu jest od hana krymskiego buńczuk, z tatarami i z kozakami zaporozskimi, co także udali się do Krymu; koło rzeki Oreli siła miasteczek i wsi wybrawszy, ludzi i bydeł zagarnawszy, nullo resistere i aż o Samarze otarszy się, do Krymu iterum powrócili z zdobyczą.

Bardzo się byli potrwożyli hac irruptione w Ukrainie miejsca, na Moskwie i dopieroż nie tylko ludziom owym, co dawniej kazano było ku Białogrudu do Szeremeta, pomiestczykom od Wołogdy i Oki rzeki, także i kormowszczykom z Moskwy, a gdy poszli, kazano było powrócić, iterum teraz jak najprędziej tamże na miejsce naznaczone w ostrożności wycidzić... Kiedy zaś wiadomość przysłał Mazepa, że się wrócili tatarowie i tu też odwołana służba, procz naznaczonych pierwiej ludzi, bo ci poszli teraz ku Szeremetu.

Pułkownik hadziacki, ów to siestrzeniec Samożłowiczów, co już pisałem o nim, post quaternas turbutationes et justiones w tym tygodniu mittetur in exilium do Tobolska w Sybirze, tamże, gdzie Samożłowicz, dziadko jego, zostawał i umarł. Syna jego na insze kedyś miejsce, także in exilium wysłać mają, a czerniec Salmonek po tak wiełu torturach, jako półkownik, ogniem i knutem powiadają, że na dalje executia pro arbitrio ma być odesłany do Mazepy, hetmana...».

Держархів у Кракові. – Ф. «Зібрання А. Грабовського», № Е. 91, с. 14. Копія.

№ 3

**Донесення польського резидента у Москві Є. Д. Довмонта
до короля Речі Посполитої Яна III**

1692, жовтня 13, Москва.

«...Rzekszy bowiem dumny za nastąpieniem sołtan gałgi z mnogiem wojskiem krymskim, boje z nim Szeremet, ów bojarzyn, i Mazepa, hetman, mieli, etc...».

Держархів у Кракові. – Ф. «Зібрання А. Грабовського», № Е. 91, с. 20. Копія.

№ 4

**Донесення польського резидента у Москві Є. Д. Довмонта
до короля Речі Посполитої Яна III**

1692, листопада 24, Москва.

«...Hetman Mazepa raz tylko odpisawszy j. m. panu kasztelanowi krakowskiemu i to non sine inditio nieszczerości, kiedy datę z obozu z-pod blisko Samary, a sam w rzeczy samej zostawał w Nowych Młynach etc, a potem gdy dla tejsze correspondentii dla sprawedliwości i satisfactii posyłał p. hetmanu w. kor., nie jeno denegata correspondentia, lecz na Perejasław, ani na Kijów posłanych, nie chciano przepuścić za Dniepr etc. Odpowiedziano na to, że hetman Mazepa correspondował, bo odpisawszy j. m. panu hetmanowi w. kor. z Hołtwy, niedaleko Hadziacza, z obozu ku Samarze, oznajmił o tym i na Moskwę carom ichmciom. Rzekłem tedy: dobrze by probować veritatem correspondentia i tak rzucili się do listów Mazepynych, a kiedy przyniesiono, obszerna legendę correspondenti pomienionego hetmana, ad interrogata, którego czasu i której daty, szukano jej w liście przyniesionym, znać, że i nie tym, na który odwoływano się, a nie nalazłej, schylili się do siebie dla porozumienia, a potem rzekli, że d. 17 aug. vet. styło znaczna... kiedy tam z pol Samarskich, nie bywszy na nich, położona data dopiero affirmatur, że z Hołtwy...».

Держархів у Кракові. – Ф. «Зібрання А. Грабовського», № Е. 91, с. 33-34. Копія.

№ 5

**Уривок з донесення польського резидента у Москві Є. -Д. Довмонта
до короля Речі Посполитої Яна III**

1692, листопада 24, Москва.

«...Z Baturzyna powrocili, ktyrzy czernca Salomenka zaprowadzili...».

Державрхів у Кракові. – Ф. «Зібрання А. Грабовського», № Е. 91.

№ 6

**Уривок з донесення польського резидента у Москві Є.-Д. Довмонта
до короля Речі Посполитої Яна III**

1693, січня 12, Москва.

«...interim donoszę i to w. k. mci, p. m. m., że onego półkownika hadziackiego, niegdy siostrzeńca Samujłowicza, hetmana kozackiego, którego dawniej, bo już

przed kilka niedziel posłano w syłkę, przed kilka dni i żone jego za nim, tamże do Tobolska na Sibir wysłano z Moskwy».

Держархів у Кракові. – Ф. «Зібрання А. Грабовського», № Е. 91, с. 50-51. Копія.

№ 7

Уривки з щоденника високопоставленої особи Речі Посполитої

1693-1695.

«Diariusz wydarzeń wojennych od 1693 do 1695...

Anno D(omi)ni 1693-tio

Mensis januaris.

D. 3 jan. przyjechał z wiadomością towarzyszy z Białej Cerkwi, którego j. m. p. Borkowski posyłał na szpiegi za Dniepr. Wziął na sprawę zł. 6 przy expeditiej fałendyszu łokci 5 a zł. 10, gotowizny zł. 50. zł.(summa – ?) 106.

Przyjechał setnik Samusiow z towarzyszem z przejetemi listami tureckimi na szlaku od Kamieńca...

Mensis februaris.

D. 27 febr... Pisało sie za Dniepr do p. Mazepy, hetmana, aby pod tym praetextem sam dojechał do niego j. m. p. Borkowski, pólkownik, i mógł wyrozumieć lepiej, na jaka sie miedzy niemi zanisi impreze... Od Samusia, hetmana nakaznego, przyjechało sotników 2 do Grodna, czerni z nimi 12, z listami do króla j. m. i do mnie, prowadzili turczyna i lipkę, który od nuradyn-sołtana jechał do paszy kamienieckiego...

Mensis martius.

...d. 8 mar... kozak pułku Pałejowego wyszedł z niewoli. Dało mu sie pakłaku łokci 5 i gotowych zł. 10...

d. 20... Jarema, pólkownik, przyjechał z consistentiej, z której go Pali ruszył...

Mensis aprilis.

D. 4... kozak Petryk pólku Abazynewego wyszedł z niewoli, pakłaku łokci 5, a zł. 40 gotowizny...

d. 16... p. Samuś, pólkownik, przyjechał we 30 koni do mni d. 7 aprilis, bawił ad diem 19 eisdem, na pewna expedicja od króla j. mc. czekajac. Przyprowadził tatarów trzech, na każdy dzień brał zł. 50. Przy expeditiej Samemu p. pólkownikowi dało sie sukna francuskiego łokci 5, a 15 atłasu łokci 12 a zł. 10, gotowizny zł. 100. Setnikom dwom sukna francuskiego łokci 10 a zł. 13 gotowizny zł. 60. Na czerń dało sie pakłaku postawów w 7 a zł. 50. Facit – zł. 1485... Abazyniec, pólkownik kozacki, przyjechał w interessie wojska swego...

Mensis mai.

...13 may. 10 kozaków z Siczy przyjechało z listami do koszowego na sprawę przez dni 10 zł. 150. Przy expedycyjej dwóch starszynch. Sukna francuzkiego łokci 10 a zł. 13, gotowizny tałerów bitych 10, pakłaków postawow dwa a zł. 50 na czerń zł. 56. Facit – zł. 506.

Mensis juli.

d. 18... Jaremynym kozakom pod Oczakowem wzięli turczyzna i dwóch wołochw Stecia, hetmana hańskiego... Z Zadnieprza przyjechał posłannik sam-o-szost od Mazepy, hetmana, i Szeremeta, oznajmując o wojskach i imprezie...

Anno D(omi)ni 1694...

Mensis martius.

d. 4. Abazyniec, pólkownik, i Samosiow brat wyżej na stronie zł. 50. Item d. 24 february ad 4 tam marty po zł. 36, tamże na miód pod czas zapustów zł. 12...

Anno D(omi)ni 1695...

Mensis martius.

d. 24 martius... Brat p. Samusia, hetmana nakaznego, przyjechał od Wojska Zaporowskiego w sprawach od 22 marcy bawił we Lwowie ad d. 24 eiusdem sam-o-piat zł. 10 na miód, gorzałke zł. 20, przy odprawie do Warszawy zł. 20 (summa) – 200...».

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР, 1949, с. 3-98. Оригінал.

№ 8

Регест реляції – новини

1703, Луцьк.

«Відомість і досконала реляція про різні трансакції з козаками від укр-аїнської Стіни і з шведами...

Мова йде про сеймик в Луцьку, що розпочався 26 лютого. Пан Бельський виступив з Тернополя з партією коронного війська в 24 хоругви польської кавалерії, і з паном Брандтом, з його рейтарами та кінними драгунами «до України для приборкання козацьких бунтів, тут же під Сатановим у 4-х милях від Тернополя (зупинилися – Ю. М.)». У Старокостянтиніві був відпочинок, 5 лютого у старокостянтинівському костелі було дано знати про ворога. «Тут же швидко (поляки – Ю.М.) прийшли до справи, насамперед послані хоругви відігнали першу козацьку сторожу, яка напала на місцеві фільварки. Було взято багато добрих «язиків», котрі одностайно сказали, що сюди прийшло з полковником Абазином три тисячі козаків Палія та Самуся, а піхоти, набраної Самусем із Запорожа, триста; також 14 сотень збірної піхотної дружини. Тоді самі їх мості обидва, не даючи цим козакам часу на роздуми, виступили cum suis cospis з кількома гарматками за місто. Одну частину своїх людей послали, щоб вони зайшли в тил козакам, а другі, насамперед рейтари та драгуни з цими ж гарматками, вдарили на піхоту, вишикувану біля якоїсь там греблі. Коли козацька кіннота почала тікати, князь його мость з підлеглими йому військами прийшов на підмогу (нашим – Ю.М.), захопив пораненого Абазина і встелив трупом близько 200 душ, але побоюючись більших засідок козацьких військ і щоб принаймні не випустити їхньої піхоти, яка залишилася, для допомоги його мость пану київському воєводі повернувся назад, але вже мало застав цієї піхоти. Бо як тільки пострілами з гарматок її змішали, то її взяла на шаблі партія, котра залишилася з його мостю паном київським воєводою і всіх 1700 піхотинців поклала трупом die

nuntius cladis. Залишилось тільки п'ять значніших запорожців, котрих було взято в полон. Самого ж Абазіна було наказано посадити на палю.

Його мосьть пан краківський каштелян з понад 10 хоругов прибув 20 лютого, тобто у запустний вівторок, до Дубна до княжни її мосьть пана маршалкової і був якнайкраще прийнятий...» 23 лютого він послав у моїй присутності до белзького воєводи (це був гетьман польний коронний Адам Миколай Сенявський. – Ю. М.) полковника Рушиця, «щоб він із своїм військом став від Немирова, у котрому козаки цілком зруйнували замок, залишивши тільки замкові вали та місто. У такому ж вигляді він застав Бар і Меджибіж, які були зруйновані крім самого замку, у котрому тримався наш гарнізон, й інші міста й фільварки, котрі стали безлюдними, випаленими й спустошеними. Потім він мав якнайшвидше повернутися сам до Дубна, а військо до табору послав під Локачі...».

«Цей же його мосьть пан краківський, при боці якого я перебував від п'ятниці до понеділка, показував мені копію указу царя його мосьть московського до пана Мазепа, виданого вже вдруге і відісланого до Батурина в присутності його мосьть пана краківського. Цей указ такого змісту, щоб (вжити заходів – Ю. М.) для приборкання бунтів Палія та Самуся і всього свавільного козацтва і привести (край – Ю. М.) у obsequium (власність – Ю. М.) нашій Речі Посполитій, щоб Біла Церква була повернена (Польщі – Ю.М.) і щоб всі шкоди були компенсовані Речі Посполитій з Палієвої субстанції, що знаходиться у Києві, segmestrum цілком доручаючи, взяв на себе і 20 тисяч війська задніпрського до всілякої obsequium Речі Посполитої мав завжди наготові і там його задля нашої usu тут же обернув туди, де буде потрібно його мості пану краківському каштеляну, а ватажків і всіх бунтівників щоб ніхто не приймав на Задніпрі під страхом смертної кари. Значніших же (бунтівників – Ю. М.) схопивши, до його мості пана краківського відсилав для екзакуції, щоб коронне військо не розділювалося. Думаючи про приборкання отих селянських бунтів, але все могло безпечно виступити проти шведського війська. Ex quibus et missis цілком його мосьть пан краківський обіцяє тут нам від української Стіни altimissam мир навесні і обіцяючи віддати швидко Білу Церкву з усіма гарматами й скарбами, забраними у цій фортеці, даючи таку підставу, що Біла Церква взяв non interntione тільки щоб її був у цілосмті Речі Посполитої дотримав, котра певно in praedam et ultituum ruinam мала б прийти від гультяйства Самуся, котрий з кількасот кінноти втік за Дністер до Сороки в Молдавії. Але й там не знаю, яку він має силу, бо й молдавський господар у своєму листі, котрий я читав, обіцяє його мості пану краківському, що кожного бунтівника Речі Посполитої, який тільки з'явиться в молдавській землі, накаже скарати на смерть, а значніших відсилати його мості пану краківському.

Генерал Штейнбок з шведським військом, став 31 січня у сокальському замку...».

Далі мова йде про події в Замості, про луцький сеймик, згадується маршалок сеймику, овруцький сотник пан Чаплич.

АГАД. - Ф. АР., відділ 34, № 512.

№ 9

Уривок з рукописної «новини»

1703, жовтня 19, Меджибіж.

«...Die 19 octobris.

Z Miedzyboża, z Cudnowa u nas wiadomości, że Pali miał odjechać za Dniepr do hetmana Mazepy. Począwszy od Połesia, kozacy jego aż pod Słucz ku Zwiahalu odebrali szlachcie rządu i intraty. Zaporowscy kozacy od cara posłana łasca mieli pogardzić i jaką szkodę za Dnieprem uczynić. W Ukrainie kupy hultajstwa kozackiego pokazują się i gdzie mogą, rabują. Powietrze w Niemirowie ustało, ale jeszcze tam nie mieszkają, w Soroce, Ciechanowie, Kałuszanach i Kilii, zkąd wyszła, jeszcze trwa».

Бібліотка Чарторийських. – ВР., № 1676, арк. 613. Копія.

№ 10

Уривок з рукописної «новини»

1703, жовтня 26, Львів.

«...Hetman Mazepa z Kłaczybejem pojechał na stolice moskiewska. Na te szronę Dniepru przepawiło się 10000 kozaków, jeszcze ma przyjść 5000. Około Kijowa rozłożyli się, biorą prowianty po wsiach, futorach, horodach i miasteczkach polskich, trudno zgadnąć, co za przyczyna, że ludzi naszych z towarami i miodami do Kijowa nie puszczają.

W Białej Cerkwi zabito domów kilka, że w nich ludzie wymarli i tam straż jest, bronianca wjezdu.

Pałej w Chwastowie residuję, zwoływa do siebie ludzi, których łokuje in circumferentia po innych wsiach, tudzież słobodach. Niemirow bardzo sie obawia, aby nie miał tej impetycii, jak anno 1702, dla czego prosi j. m. pana wojewody kijowskiego ut(?) assistat. Wojt werbicki, który był buntownikiem tamtej włości, przybiegł do Daszewa z listem od Pałaja, aby się onemu werbiczanie poddali. Nie rychło tamtejszemu rotmistrzowi dano wiadomość salwował się.

Kozacy zaporowscy zbuntowali się, posłali do hana, prosząc o proteksyę...».

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 198, с. 119. Копія.

№ 11

Уривок з рукописної «новини»

1704, січня 25, Варшава.

«...Mazepa hetman jeszcze nie powrócił z stolicą. Na tej stronie Dniepra mil trzy od Kijowa stanęli trzy półki kompanejczyków.

Pałej zaciągł ludzi mocno, płacąc im ze skarbu carskiego, sam resyduję w Chwastowie...».

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 198, с. 543. Копія.

№ 12

Уривки з рукописних «новин»

1704, липня 16, Львів.

«...Z Kamieńca... dają znać, że jak generał Baranowski, pólkownik jeo kr. mci, był u j. m. pana hetmana Mazepy, upraszając, aby congescant rebelles et insolentes, mianowicie pólkowników Szpaka i Czosnka od dywizyi pana Pałeja, którzy zajęli koło Chmielnika, Szarogroda i pod Barem grassować, tak wszystko ucichło...

I dnia przeszłego był tu poseł wielki j. m. pan Maxymowicz, pólkownik niżeński, od j. m. pana hetmana Mazepy, który tedy przyjechawszy, spieszył się do króla j. mci pod Sandomierz. Nem approbował to wszystko, co superius adminatum, że car moskiewski ze wszystka tameczną potencyą morzem i ładem ku Sztokholmu ruszył się...».

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 198, с. 652. Копія.

№ 13

Уривок з рукописних «новин»

1704, липня 16, Дубно.

Автор (очевидно королівський посол до Мазепи) їде через Дубно і сповіщає, що був у Мазепи. У зв'язку з селянськими повстаннями коло Немирова та ін. Мазепа наказав Палію покинути Немирів. Князь Голіцин їде на Заслав, Острог, Дубно. Повстанці пограбували Немирів.

«...Sieniawski dziwują się temu, że się z panów naszych nont (ó) nie odbywa do Mazepy. (To) człowiek godny, magni indicii statysta, polityk omni exceptione majorem».

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 198, с. 655-656. Копія.

№ 14

Уривки з рукописних «новин»

1704, липня 23, Львів.

Виступило московське військо на чолі з Голіциним і з кінним козацьким військом чисельністю в 3500. Мазепа з більшістю козацьких задніпровських військ є під Котельнею.

«...a że Pałej chłopstwo około Niemirowa buntuje, które bunty już zaczynają po wojewodztwach Kijowskim, Braclawskim, Podolskim i Wołyńskim, do czego pomaga także Sokoł i Czosnek. Tedy Mазeпа pisał listy surowe do tych buntowników, aby supersedowali i dworów nie najeżdżali, gdyż po różnych miasteczkach, dworach i wsiach szlachtę nie tylko porabowali, ale i pozabijali, a poddani największe crucialus nad panami exercest. Mазeпа ma w swojej dywizyi pułków ośm zadnieprskich, ośm kampanejczyków, dwa pułki Mазeпы i dwóch tylko assawulów, maja dość prowiantów, porządek i jeszcze sie (?) nie przykrzą. Za nim następuję Chowański w 60 000 moskwy. Mазeпа pisał list do pana wojewody kijowskiego, aby posłał gubernatorów do swoich majątności, obiecując dać mu pomoc przeciwko poddanym buntującym się, dla poskromienia

onych... Z Kamieńca piszą, że... Szpak, półkownik, osiadł Chmielnik, ludzie jego najeżdżają szlachtę męczą, rabują i zabijają...».

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 198, с. 665-666. Копія.

№ 15

Регест з рукописної «новини»

1704, липня 25, Варшава.

Мазепа з 60 000 козаків стоїть під Бердичевим.

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 198, с. 667. Копія.

№ 16

Регест з рукописної «новини»

1704, липня 30, Варшава.

Мазепа з 80 000 козаків став на цьому боці Збаража і Острога.

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 198, с. 671. Копія.

№ 17

Регест з рукописної «новини»

1704, серпня 6, Львів.

З Кам'янця-Подільського пишуть 30 липня, що після відходу Шпака всі грабежі втихли. Мазепа з 80 000 козаків відступив від Збаража і Острога під Старокостянтинів.

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 198, с. 811. Копія.

№18

Регест з рукописної «новини»

1704, вересня 3, Львів.

Про Мазепу повідомляють, що він з 50 000 козаків стоїть вже на цьому боці Бердичева.

Бібліотка Чарторийських у Кракові. – ВР., № 198, с. 836. Копія.

№ 19

Новина з табору під Криловим.

1705, вересня 10, Крилов.

«Z obozu pod Kryłowem d. 10 7bris 1705.

Wojska Zaporowskie jeha car. wieliczwa pod commendą j. w. j. m. pana hetmana (Мазепи. – Ю. М.) jest z temi, co i przy wozach, 40 000; w którym wojsku i regimentarzow trzy. Dział jest 23 (?), wozów samych w tym wojsku jednaście tysięcy, osobliwie moskwy pod commendą Niepluja, moskwicina, jest z 15 000, procz wozowych dział u moskwy 44, wszystko piechota i dragonia, jednak i ta partya Noepluja należy pod generalną kommendą j. w., j. m. p. hetmana. Dyspozycya zaś takowa w marsie Wojska jeha car. wieliczestwa Zaporowskiego pod kommendą j. w., j. m. p. hetmana: napierwej idzie pułk Fastowski Michajłow i miejsce na obóz obiera i staje w przedniej straży, potym idą pułki wojska

kompańczyków, sierdiukow. Potym idzie j. w. j. m. p. hetman, przed nim buławę niosą, nad nim buńczuk dość z niemafą i porządną pod buńczukiem assystencyą. Potym idą pułki horodowe linią i skrzydłami, piechoty tak moskiewskie regimenty, jako serdiukow pieszych pułk, idą przy działach, ammuniciej i taborach, w odwodzie idą pułków dwa, to jest Samusia i Iskry i tak stoją w odwodzie, straże bokowe ludne. Potym idzie partya Nepluja albo bokiem, albo pozadzie, i tak stoją osobliwym obozem moskwa. Apparencyja zaś j. p. hetmana w namiotach srebrnych, romakach, we wszystkim królewskiej się równać może.

Przechodząc z Wojskiem mimo Sokal j. (m. p.) hetman był w wilią M. P. narodzenia u oo. bernardynów w kościele, tam mszych słuchał przed N. P. dał na obraz kanak rubinowy, bernardynom talerów bitych pułtorasta, także i inni pułkownicy i wojskowi zrzucili z kilkanaście talerów bitych bernardynom.

Dnia wczorajszego w kościele kryłowskim j. w. j. m. p. hetman trzymał do krzyża syna⁸ j. m. p. Radziwińskiego, chorążego znaku j. p. starosty spiskiego, z j. p. Zahorowską, kasztelanową wolińską, pokumali się.»

АГАД. - Ф. «Архив Радзивилів», відділ 34, № 213.

№ 20

Регест з рукописної «новини»

1706, лютого 25, Львів.

Козаки взяли з Бродів 180 гармат і повезли в Московську Україну. Пан Мазепа рушив від Дубна до Пруська, йдучи шляхом на Олику.

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 199, с. 222. Копія.

№ 21

Регест з рукописної «новини»

1706, серпень, Кам'янець-Подільський.

«З Поділля пишуть, що у пана Мазепа має бути турецький гонець».

*Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 199, с. 288-289. Копія.
Переклад з польської.*

№ 22

Регест з рукописної «новини»

1706, без місяця

З Поділля пишуть, що цар є у Києві, а Меншиков та Мазепа поїхали до нього на раду. Запевняють з Поділля, що Мазепа з своїм племінником, п. Войнаровським, залишив половину війська, а сам з своєю дивізією йде до Старокосянтинова.

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 199, с. 318. Копія.

⁸ Ймовірно мова йде про Марціна Радзиминського гербу «Любіч» (помер у 1750), який у майбутньому став брацлавським земським писаром. Був сином цехановського стольника Марціна Радзиминського.

№ 23

Регест з рукописної «новини»

1706, вересня 15, Львів.

Біля Сокаля і Збаража знаходяться дивізії й. м. п. Войнаровського, племінника Мазепи.

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 199, с. 321. Копія.

№ 24

Регест з рукописної «новини»

1706, вересня 22, Львів.

Мазепа зупинився в Києві, який фортифікують новими шанцями.

Бібліотека Чарторийських у Кракові. – ВР., № 199, с. 323. Копія.

№ 25

Лист полтавського полковника І. Левенця до князя Замойського

1706, січня 20 (10), Круп'є.

«Jaśnie wielmożny mci panie ordynacie Zamojski, mój wielce mci panie i dobrodzieju!

Powtórny odebrawszy ordynans od j. w. ich mci pana hetmana naszego, żebym się z ludzmi moimi do Zamościa wprowadził na praesidium przed następującymi szwedami, o których jakby od nas daleko jeszcze byli, nie wiem, chyba mie upewni nie wąpie skuteczna od w. mci, mciwego pana dobrodzieja, wiadomość, jeżeli jest pewna jaka, dla czego z powiną veneracją ordy(nowałem) hasafule mojego, żeby mi upewnił za zanesiona proźbą moją pewnie do pomieszczenia się miejsce i inne oraz mógł ustnie donieść w. m. w. mciwemu panu dobrodzijowi interesa. Ja w tym nie wąpie, że dasz skuteczna audientią i mnie łaską pańską w declaracyi miejsca ukontentujesz. Kiedy się przy tym pańskiemu załecam respectowi, pisząc się w. m., mciwego pana i dobrodzieja zyczliwym i unizonym sługa.

Z Krupiego 10 Его царского пресвітлого величества Войска

stycznia 1706. Запорозкого полтавский полковник Иоан Левенец».

АГАД. – Ф. «Архів Замойських», № 560, документ № 13. Оригінал, особисто підписаний І. Левенцем.

№ 26

**Додаток до анонімного листа з повідомлення
про повстання під керівництвом К. Булавіна**

1707 або 1708 р.

«...P. S. To też donoszę w. m., m. m. panu i dobrodziejowi, że mój posłaniec, powrociwszy od j. m. pana hetmana Mazepy, to powiada, że za Dnieprem wielki bunt, między którymi znajdują się hetmen nakaznym Булаwenko. Ma to byдз człek znacznej familiej moskiewski, który przyjechał na Don i zbuntował kozaków duńskich, przyszedł aż do Pułtawy i już mu się poddała Połtawa,

contrybucje wybiera. Im pan hetman posłał was⁹ na podjazdem, któremu przywodziło z tegoż wojska kilku znacznych ludzi i teraz świeżo poszło wojsko, jak moskiewskie, tak kozackie, na zniesienie tamtych ludzi. Tenże nakazny hetman już ma mieć nie mało wojska i co żywo, do niego się garnie. J. m. p. hetman kazał armat z Kijowa coś sprowadzić, z Białej Cerkwi, ma przy sobie wojska nie mało jak kozackiego, tak moskiewskiego, ale po staremu tak słyszę, że jest między nimi trwoga. J. m. ks. Zadeński powrócił także z Białej Cerkwi, który tu pisał, że zważył tam będąc, że bodaj nie odwlecze się oddanie Ukrainy i pisze do mnie, że jak będzie trawa, w ten czas będzie wrzawa, owo zgoła mało się tu nam spodziewać dobrego».

АГАД. – Ф. «Архів Замойських», № 3031, с. 161. Оригінал.

№ 27

Уривки з анонімного літописця подій 1648-1724 рр., писаного особою, наближеною до князів Радзивілів

Перша чверть XVIII ст.

«...1705... Tej kampany Mazepa, hetman zaporowski, z wielkimi wojskami uszedł do Polskiej i koło Zamościa obozował, potym na Wołyniu zimował, sam osobą swoją w Targowicy insistendo...

1708... Tegoż roku Mazepa, hetman zaporowski, przystąpił do króla szwedzkiego, wielkie z sobą wzięwszy skarby, u Baturynie drugie zostawiwszy, ale Baturyna wpręce zaraz Moskwa dobywszy, wszystko zabrała i fortece demoliowała...

1709... (po Połtawie) ledwo pięć set koni sam król postrzelony uszedł, z którym i Mazepa, hetman wojsk zaporoskich, który wielkie skarby i milliony porzyciwszy, króla szwedzkiej.

Tenże Mazepa, hetman zaporowski, pozyczył kólowi szwedzkiemu, ut fama ferebat, dwa kroc sto tysięcy czerwonych zł. in specie, a w klejnotach alterum tantum, a sam potym w roku umarł, oddawszy królowi szwedzkiemu siostrzeńca swego, to jest p. Wojnarowskiego, który potym dostał się do cara j. mci i na stolice in perpetuum osadzony carskiej...».

АГАД. – Ф. «Архів Радзивілів», відділ II, кн. 19, с. 43-48. Оригінал.

---

⁹ Тут описка. Має бути: «заś».